FENOMENE CARACTERISTICE MODERNIZĂRII LIMBII ROMÂNE LITERARE

DE

IOAN OPREA

0. Limba română literară modernă este rezultatul unui complex proces de prefacere, de acumulare și de selecție, care s-a manifestat intens de-a lungul unei perioade de circa un secol, avînd drept consecință îmbogățirea și transformarea mijloacelor oferite de limba veche. Un rol important în acest proces l-a avut activitatea conștientă a învățaților care au inițiat o amplă dezbatere în acest sens, menținînd permanent în atenție problema modernizării limbii și oferind soluții. Este drept că, asupra multor aspecte, părerile lor au fost uneori divergente sau chiar opuse, dar numai așa s-a putut găsi formula optimă în toate cazurile care trebuiau rezolvate. Această activitate nu s-a putut valorifica decît în concordanță cu realitățile lingvistice pe care le oferea limba veche și populară și de aceea, deși saltul de la vechi la nou a fost însemnat și s-a realizat într-o perioadă de timp relativ scurtă, nu se poate vorbi de o ruptură cu limba veche și nici de o îndepărtare de limba populară.

În cadrul acestui amplu proces de modernizare s-au manifestat, mai evident sau mai estompat, o serie de fenomene caracteristice prin specificitate sau pregnanță în cazul limbii noastre. Dintre acestea, cîteva se disting prin faptul că se află în strînsă interdependență (datorită cauzelor comune) și prin constanța cu care acționează încă : 1) acceptarea dublei articulații, 2) selecția lexicală pe bază latină și 3) urmarea grafiei în pronunție.

1. *Acceptarea dublei articulări*

1. 1. Lucrările de lingvistică menționează rareori faptul că elemente lexicale coradicale pătrunse într-o limbă în diferite perioade de timp sau din surse diferite se pot întîlni și structura în familii cvasiomogene sau pot rămîne diferențiate, deși au aceeași origine primară. Rămasă de obicei la nivelul unor observații generale și fără a se încerca desprinderea unor chestiuni de principiu, această problemă a fost avută în vedere, la noi, de Alexandru Graur, care, în opusculul *Cuvinte înrudite* [1], stabilește înrudirea, de multe ori surprinzătoare, a unor cuvinte vechi și neologice. Deși nu și-a propus să defi-

[1] Alexandru Graur, *Cuvinte înrudite*, București, 1980.

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

nească un specific al limbii noastre, cercetarea întreprinsă de Al. Graur oferă totuşi în subsidiar posibilitatea de a urmări care au fost căile prin care „cuvintele înrudite" s-au reîntîlnit pe terenul românei şi care a fost sursa lor originară.

Problema unor astfel de cuvinte înrudite poate însă oferi perspectiva desprinderii unor trăsături caracteristice pentru un compartiment al limbii naţionale — acela al limbii culte — şi pentru o anumită perioadă din evoluţia acesteia. Mai precis, limba noastră, ca limbă romanică, a moştenit cea mai mare parte a vocabularului de bază din limba latină. Ca atare, şi limba literară românească a fost alcătuită, chiar şi în perioadele de intensă influenţă slavă şi grecească, în primul rînd, din elemente latineşti moştenite. Pe de altă parte, modernizarea limbii române culte s-a produs sub imperiul limbii latine, în multe sectoare actualizată, ca limbă savantă îndeosebi. Deşi oarecum neobişnuită, afirmaţia că modernizarea limbii noastre literare s-a făcut pe baza limbii latine exprimă totuşi adevărul. Mai întîi, latina reprezenta, alături de greacă, principalul izvor de îmbogăţire a tuturor limbilor de cultură europene şi, apoi, a existat la noi un puternic curent cultural-lingvistic, manifestat în toate provinciile româneşti o lungă perioadă de timp, care a orientat în mod predilect preocuparea de a îmbogăţi limba prin împrumuturi din latină. De asemenea, neologismele romanice, germane şi greceşti, care s-au păstrat în limba literară, au suferit compararea cu echivalentul latin şi au fost acceptate cu forme adaptate ortoepiei latine (reale sau presupuse) şi radicalilor primari.

A existat astfel posibilitatea ca, pe terenul limbii române literare, să se întîlnească cuvintele latine moştenite cu elemente lexicale latineşti neologice. Cînd fenomenul s-a produs între cuvinte latine din aceeaşi familie, a avut loc întîlnirea dintre radicalul moştenit, modificat prin evoluţie, şi radicalul originar.

1.2. Un asemenea fenomen, existent şi în alte limbi, a fost menţionat de Eugenio Coseriu [2] sub denumirea de „dublă articulaţie", cu referire la o caracteristică a derivării în limba franceză, pornind de la alternanţa bazelor de articulare de tipul *nuit-/noct-*, *fruit-/fruct-*. Acest lingvist arăta că cercetarea unor asemenea situaţii face parte din domeniul de investigaţie specific lexicologiei expresiei (Wortformenlehre). Ca atare, stabileşte Coseriu, se iau în discuţie în acest caz, în primul rînd, raporturile dintre semnificanţi.

Dar, dacă dubla articulaţie este un fenomen întîlnit în mai multe limbi — celor romanice le este specifică în primul rînd —, există importante diferenţe de la o limbă la alta în ce priveşte extinderea, modalităţile de manifestare, mobilitatea, implicaţiile la nivelul general al lexicului etc.

1.3. Limba română a integrat împrumuturile neologice de origine latină, pe de o parte, în funcţie de trăsăturile ei specifice, pe care i-le imprimaseră propria ei istorie, şi, pe de altă parte, în funcţie de împrejurările din epoca de modernizare, de orientarea activităţii învăţaţilor care îşi propuneau renovarea ei, de intensitatea şi durata acestei activităţi. Din perspectiva trăsăturilor determinate de istoria limbii, două fenomene trebuie avute în vedere îndeosebi: 1) caracterul mai arhaic al limbii noastre în comparaţie cu cele-

[2] Eugenio Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, în TraLiLi II-1, 1964, p. 166.

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

lalte limbi romanice, conservarea mai accentuată a scheletului consonantic originar al cuvintelor sau modificarea acestuia în limite mai apropiate formei originare și 2) lipsa unui contact cu limba latină un mare număr de secole și existența unui adstrat dominat de influențe nonlatine. Într-un fel, prima caracteristică a compensat lipsurile create de cea de-a doua. Ca limbă de cultură, limba română a trebuit să rămînă mai fidelă formelor vechi, chiar dacă nu a existat comparația cu formele latine, iar în epoca modernizării ei, au fost preferate fonetismele din graiul cel mai arhaic, graiul muntean, de data aceasta printr-o conștientizare intensă a fenomenelor, fie avîndu-se în vedere latina, fie luîndu-se în considerare fazele mai vechi ale limbii. Dar, cu această remarcă, se trece la cea de-a doua grupă de trăsături ale limbii culte, anume, acelea legate de activitatea oamenilor de cultură din perioada de modernizare.

Sub acest aspect, se disting mai multe direcții : a) o tendință dominantă și amplu argumentată, care stipula îmbogățirea cu elemente din limba latină ; b) o tendință mai veche a împrumuturilor din greacă, repudiată însă ca principiu de bază în epoca modernă, dar menținută în actualitate pentru terminologia științelor și filosofiei ; c) o tendință de îmbogățire prin împrumuturi din limbile romanice (franceză și italiană). Trebuie specificat aici, pe de o parte, faptul că italiana oferea elemente mai apropiate de originalul latinesc și, în același timp, de situațiile din română, și, pe de altă parte, faptul că din franceză se preluau, de cele mai multe ori, elemente lexicale pătrunse pe cale cultă, care păstrau, mai ales în grafie, o formă foarte apropiată de latină.

La cele enumerate, se adaugă și o tendință, manifestată în mod programatic sau numai întîmplător, voluntar sau involuntar, de a crea neologisme, prin derivare (sau compunere), din radicalii moșteniți, fenomen înrudit, sub unele aspecte, cu acela al acomodării elementelor neologice prin analogia cu cele vechi.

Direcțiile amintite, manifestate aproape concomitent în cultura noastră au creat condițiile ca dubla articulație să aibă în limba română un statut și un mod de manifestare diferit față de celelalte limbi romanice.

1.4. Cuvintele moștenite și cele împrumutate au fost supuse, în marea lor majoritate, în epoca de formare a românei literare moderne, unui proces de omogenizare, în speță de înlăturare a dublei articulări. Ca fenomen de restabilire a formelor originare pentru elementele lexicale vechi, înlăturarea dublei articulări a fost promovată de învățații care scriau în același mod atît radicalul (și afixele) elementelor moștenite, cît și al celor împrumutate. Faptul a fost favorizat la A. T. Laurian, T. Cipariu și alții nu numai prin întoarcerea la limba latină, cum se crede de obicei, ci mai ales prin luarea în considerare a fazelor mai vechi din istoria limbii române, prin etalarea unor forme reale sau presupuse ale vechilor cuvinte românești și prin considerarea elementelor neologice împrumutate în aceeași măsură specifice limbii române, acestea fiind considerate doar „uitate" pentru limba din vremea lor, dar proprii unei limbi care era urmașa latinei. Ideea aceasta a avut foarte mulți adepți aproape un secol și a fost formulată prima dată explicit de Paul Iorgovici.

Un alt fenomen care viza înlăturarea dublei articulări a fost acela al acomodării neologismelor de împrumut nu numai prin modificări de termi-

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

nație, ci și prin atribuirea, pe cale analogică, pentru radicalul acestor cuvinte, a modificărilor consonantice și vocalice pe care le-au suferit elementele lexicale moștenite. Această tendință, fără a se manifesta consecvent, a întrunit totuși adeziunea multor învățați și s-a manifestat deopotrivă la reprezentanți ai Școlii latiniste și la reprezentanți ai curentului istoric-popular.

În sfîrșit, alte situații care contribuiau la evitarea dublei articulații au fost generate de tendința de a produce cuvinte noi prin derivare sau prin compunere, pornind, de obicei, de la calchierea cuvintelor străine. Și în acest caz au existat adepți numeroși și fenomenul s-a manifestat, mai mult sau mai puțin consecvent, o lungă perioadă de timp, în ciuda faptului că teoretic a fost repudiat de mulți oameni de cultură, mai ales după 1850—1860.

A existat, așadar, o diversitate de tendințe prin care învățații români din secolul trecut au acționat în vederea reducerii sau chiar a înlăturării dublei articulări. Aceasta este o trăsătură importantă care a caracterizat perioada de înnoire a limbii române literare. Este adevărat că și în cazul celorlalte limbi romanice au avut loc unele prefaceri de acest tip, cum este cazul limbilor franceză și italiană, dar tendința de uniformizare prin înlăturarea dublei articulări nu s-a manifestat nicăieri în atît de multe variante în aceeași perioadă de timp. Fenomenul nu a rămas fără urmări, textele științifice și filosofice oferind pînă spre epoca noastră aspecte de reunire în aceeași familie a cuvintelor moștenite și neologice.

1.5. Aceste predispoziții s-au lovit, pe de o parte, de imposibilitatea acceptării neologismelor modificate după vechile legi fonetice, cînd se acorda predilecție elementului românesc moștenit, și, pe de altă parte, de imposibilitatea aducerii în toate cazurile a cuvintelor vechi la forma primară. Este drept că faptele atestă și situații cînd aceste direcții au avut cîștig de cauză, dar fenomenul este nesemnificativ. De aceea, limba română cultă modifică mai puțin decît italiana, spaniola și portugheza neologismele de împrumut în favoarea elementelor lexicale vechi, dar are mai puțin pregnantă decît franceza particularitatea dublei articulări, în ciuda faptului că limba franceză literară a cunoscut în istoria ei numeroase reorganizări de tip latinist. La această stare de lucruri au contribuit și alte fapte, printre care un rol important l-a avut acela că împrumuturile neologice sînt în cea mai mare parte „cuvinte internaționale" și contextul general european a determinat păstrarea lor cît mai aproape de radicalul original. Apoi, scrierea fonetică cu alfabet latin, impusă definitiv prin reforma din 1904, deci ordonarea rostirii prin scriere, nu a permis, așa cum stipulau Cipariu și adepții săi, posibilitatea unei grafii unitare și a unei pronunții diferențiate. În sfîrșit, un oarecare „pedantism", care a caracterizat întotdeauna pe intelectuali, a favorizat și favorizează încă tendința de a folosi elementele de împrumut cu forme cît mai apropiate celor din limba-sursă. Fenomenul este mai vizibil în cazul împrumuturilor din limbi cu scriere etimologică (precum engleza și, în parte, franceza și germana), cînd tendinței de a ortografia în funcție de pronunția din limba noastră i se opun permanent grafia și pronunția originară.

Aceste considerații, desprinse din observarea fenomenelor petrecute în istoria limbii române literare moderne, pot fi susținute prin cîteva exemple.

1.6. Limba noastră (la fel ca italiana, spaniola și portugheza) a moștenit din latină cuvîntul *minte*, de la care Cantemir a derivat adjectivul *min-*

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

tesc „imaginar", iar în limba populară s-a creat adjectivul *mintos* „inteligent". În perioada de modernizare a limbii române culte, influența latină a avut mai multe efecte. Pe de o parte, s-a adoptat de către mulți intelectuali varianta (grafică) *mente*, specifică textelor noastre vechi și mai apropiată de original, și, pe de altă parte, neologismul *mental* (<lat. *mentalis*, fr. *mental*, cf. it. *mentale*), introdus pe la jumătatea secolului trecut, printr-o reacție inversă de apropiere de forma curentă în limba populară de atunci, a devenit *mintal*. Ulterior, *minte* a rămas singura formă admisă, iar *mintal* nu a mai fost readus la forma originară. Cu toate acestea, permanenta raportare la etimon, precum și caracterul oarecum mai elevat al formei *mental*, a menținut și această variantă în uzul limbii literare. Dubla articulare n-a putut fi înlăturată și datorită adoptării, către sfîrșitul secolului trecut, a neologismului *mentalitate* (< fr. *mentalité*) și prin întrebuințarea sporadică a adverbului *mentalmente* (cf. fr. *mentalement*, it. *mentalemente*). De dată recentă sînt și alte cuvinte cu radicalul *ment-*, precum *mentalism* și *mentalist*.

În mod asemănător, neologismele *temporal*, *temporalitate*, *temporar* au fost adaptate, prin transformarea *e*>*i* după vechiul cuvînt *timp*, unii învățați aducînd însă pe *timp* la forma (grafică) *temp*. Și în acest caz dubla articulație s-a menținut, limba noastră oferind astăzi o situație similară aceleia din limba spaniolă, celelalte limbi romanice reușind o omogenizare a familiei, fie cu ajutorul grafiei (franceza și portugheza), fie sub aspect fonetic (italiana).

O situație deosebit de complexă o prezintă în limba noastră grupul de cuvinte create pe baza radicalului *semn-* (<lat. *sign-*). Prin calchierea radicalului latin și romanic, s-a ajuns la un număr apreciabil de cuvinte : *semna* (<fr. *signer*), *semnal* (<fr. *signal*, it. *signale*), *semnala* (<fr. *signaler*), *semnalment* (<fr. *signalement*), *semnatar* (<fr. *signataire*), *semnătură* (<fr. *signature*, lat. *signatura*), *semnifica* (<lat. *significare*), *semnificant* (cf. fr. *signifiant*), *semnificativ* (<fr. *significatif*, lat. *significativus*, it. *significativo*), *semnificație* (<lat. *significatio*, fr. *signification*). Aceste calcuri au fost inițiate, se pare, pe la jumătatea secolului trecut, promotorul lor fiind Timotei Cipariu, cu *semnare* și *semnificațiune*. Dar tendința de a reveni la radicalul primar nu s-a pierdut și, favorizată de „pedantismul" amintit — adică de dorința de a conferi un aspect elevat discursului—, radicalul *sign-* este totuși acceptat pentru o serie de termeni care de obicei îi dublează pe cei cu *semn-*. Interesant este că Maiorescu, un cunoscut adversar al neologismelor, este printre primii care folosește pe *significație*. S-au adăugat apoi alte unități lexicale precum : *signal*, *signalment*, *signatură* etc., care, deși au fost introduse din limbile romanice moderne, au fost acomodate în pronunția radicalului după latină. Este drept că astfel de cuvinte au o circulație destul de redusă, dar dubla articulație rămîne și în acest caz un fenomen real.

1.7. La fel de edificatoare este situația în cazul calcului de structură pentru desemnarea noțiunii „sentiment". Pînă pe la 1830, acest concept a fost redat prin calcuri precum *patimă* și *simțire*, dar deja Dinicu Golescu folosea neologismul *sentiment* (<lat. *sentimentum*), cei care-l introduceau din franceză păstrînd fonetisme caracteristice (*santiment*, la Petru Stamatiadi, Vasile Vîrnav, Iancu Buznea etc.). Începînd cu Ion Heliade-Rădulescu și învățații ardeleni contemporani lui (Bărnuțiu, Laurian, Barițiu, Cipariu), deoarece

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

lat. *sentire* devenise rom. *simți*, radicalul din *sentimentum* a fost înlocuit cu descendentul lui românesc [3]. Au rezultat astfel formele : *simțiment*, *simțimînt*, *simtiment*. Dintre acestea, *simțimînt* capătă cea mai mare circulație în a doua jumătate a secolului trecut (Maiorescu, de exemplu, folosește aproape exclusiv această formă pentru desemnarea noțiunii) și, printr-o nouă acomodare (o asimilație și o disimilație în același timp) se ajunge la forma *simțămînt*. Dar dacă acest calc n-a putut fi dislocat din limba literară, *sentiment* (alături de alte cuvinte cu radicalul *sent-* : *sentimental*, *sentimentalitate*, *sentimentalism* etc.) a rămas un cuvînt de bază al limbii culte. Nu s-au păstrat în uz însă alte calcuri, parțiale sau totale, precum : *simțeciune* și *simțiciune*, *simțibil*, *simțibilitate*, *simțință*, *simțirism*, *simțitiv*, *simțual*, *simțualism*, *simțualitate*. Doar *simț* și *simțire* cu sensul „sentiment" oferă încă posibilitatea unor variații stilistice și în limba literară de astăzi.

1.8. Situații la fel de interesante, dar în care limba actuală nu mai uzează de cuvinte acomodate, se prezintă în cadrul altor familii lexicale. Este cazul familiei structurate în jurul verbului *a cunoaște*. Dicționarele menționează că acest verb este urmașul latinescului popular *connoscere*, variantă a literarului *cognoscere*. În limba română, o circulație apreciabilă au și derivatele *cunoaștere* și *cunoștință*. Domeniul aferent acestei familii de cuvinte trebuia însă substanțial îmbogățit în limba literară modernă cu alte elemente lexicale care, împrumutate din latină, franceză și italiană, au pus problema introducerii radicalului *cogno(sc)-* sau acomodărilor pe baza radicalului vechi. Mult timp s-a evitat metodic dubla articulare, încercîndu-se atît apropierea radicalului vechi de cel nou, cît și crearea de derivate pe baza primului cu ajutorul unor afixe neologice (calcuri de structură). Au circulat pînă în pragul secolului nostru elemente lexicale precum : *cunoștibil*, *incunoștibil*, *necunoștibil*, *cunoscitiv*, *cunoscibilitate* etc. Folosirea în derivare a variantei *cunosc-* a radicalului *cuno(a)șt-*, utilizare datorată tendințelor latiniste, a favorizat introducerea, spre sfîrșitul secolului trecut, a cuvintelor cu radicalul *cognosc-*. Ulterior au pătruns, din franceză în primul rînd, neologisme care au format o familie paralelă : *cognoscibil*, *cognoscibilitate*, *incognoscibil* *cognoscitiv*. În același timp, o variantă a radicalului original a alcătuit grupul de cuvinte împrumutate *cognitiv*, *cogniție*, *cognițional*.

1.9. Aproape fiecare familie de cuvinte vechi românești care avea la bază un radical latinesc moștenit a fost supusă în perioada de modernizare a limbii literare acestei confruntări cu radicalii primari. Fiecare caz de „dublă articulație" din limba noastră prezintă o istorie proprie, care se integrează istoriei generale a lexicului și se supune acelorași principii generale.

Așa cum s-a menționat anterior, posibilitatea apropierii dintre radicalii vechi și cei neologici este mai mare în limba română decît în celelalte limbi romanice, datorită caracterului mai arhaic al acestei limbii, Astfel spre exemplu, apropierea dintre radicalul cuvintelor cu *lapt-* și al celor cu *lact-* este posibilă la orice vorbitor, fără ca acesta să aibă cunoștințe de istoria limbii, încît *lactat* poate deveni oricînd *laptat*. De observat că, aici, deși ar putea fi invocată etimologia populară, situația se bazează pe apropierea radi-

[3] Acest calc s-a produs pornind de la latină, iar nu de la franceză și italiană, cum cred Th. Hristea (*Tipuri de calc lingvistic*, în SCL, XVIII, 1967, p. 518 ; *Probleme de etimologie*, București, 1968, p. 163) și I. Ștefan (*Calcul lingvistic*, în LR, XII, 1963, p. 340).

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

cală şi pe încercarea înlăturării dublei articulaţii. De asemenea, trebuie remarcat că este vorba de o predominare a apropierii expresiei (formei) celor doi radicali. Nu s-ar putea realiza acelaşi lucru în franceză, unde *lait*, urmaşul lui *lactem*, nu mai oferă un domeniu de similitudini cu elementele lexicale cu radicalul *lact-*. La fel stau lucrurile în spaniolă şi portugheză, în vreme ce italiana menţine ca şi limba română un schelet consonantic sugestiv, dar are tendinţa de a produce şi la neologisme trecerea lat. *-ct-* la *-tt-*. Limba română păstrează aşadar dubla articulare în măsură la fel de mare, uneori chiar mai mare ca limbile romanice care nu se caracterizează prin aceeaşi trăsătură arhaică, deşi posibilitatea acomodării radicalilor neologici este deosebit de pronunţată.

1.10. Un număr apreciabil de cuvinte latineşti au ajuns în limba noastră atît ca elemente moştenite, cît şi ca neologisme (*frupt* şi *fruct* < lat. *fructus*, *drept* şi *direct* < lat. *directus*, *subţire* şi *subtil* < lat. *subtilis* etc.). Acestea au de obicei familii independente şi valori semantice diferenţiate, dar posibilităţile de influenţare reciprocă se menţin, chiar după perioada de formare a limbii române literare moderne. Restrîngerea eforturilor de înlăturare a dublei articulaţii, spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, a însemnat de fapt încheierea procesului de formaţie a limbii literare moderne, radicalii noi au pătruns în limba noastră prin medierea celor vechi, astfel că împrumuturile au fost supuse unui laborios efort de adaptare, evitîndu-se sau atenuîndu-se, la cele mai multe dintre ele, caracterul de xenisme.

Deşi în permanentă prefacere, limba nu poate accepta la un moment dat oricît de multe schimbări, căci s-ar împiedica astfel înţelegerea. Introducerea simultană a numeroşi radicali noi, cum ar fi cerut-o necesităţile modernizării limbii româneşti culte, ar fi stînjenit comprehensiunea şi ar fi îngreunat comunicarea. Lupta cu dubla articulare a fost unul dintre mijloacele înlăturării acestor impedimente. Efortul de a încetăţeni noii radicali a făcut ca, prin uz, aceştia să devină, la rîndul lor, elemente proprii limbii române. În acest context, dubla articulare a devenit o particularitate de seamă a actualei limbi culte, extensiunea fenomenului ţinînd de cuantumul elementelor radicale ale lexicului moştenit din latină, fără însă a lipsi total în cazul terminaţiilor, deşi aici nu este specifică (lat. *-tio*, *-tionis* a devenit la elementele moştenite *-ciune*, iar la cele neologice *-ţie* sau *-ţiune*).

În alte limbi, dubla articulaţie poate fi întîlnită şi în cazul neologismelor. Aşa, spre exemplu, în germană surse diferite (latineşti şi franceze) au creat dubla articulare pentru lat. *-alis* : *rational- rationell*, *material-materiell*, *ideal-ideell*, *intellektual-intellektuell*, *struktural-strukturell* etc. În limba noastră însă, datorită faptului că s-a produs omogenizarea radicalilor şi afixelor neologice pe baza modelului latin, dubla articulare rămîne specifică numai prin raportarea elementelor moştenite la cele neologice.

2. *Selecţia lexicală pe bază latină*

2.1. Manifestate concomitent sau în perioade diferite, influenţele asupra limbii române literare moderne ofereau de cele mai multe ori elemente lexicale şi forme diferite pentru aceleaşi noţiuni, iar oamenii de cultură supuneau împrumuturile unui proces de acomodare care a fost şi el diferit de la o epocă la alta sau de la un învăţat la altul. Era necesară, de aceea, găsirea unui principiu călăuzitor care să funcţioneze în selecţionarea cuvintelor

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

și formelor și în omogenizarea familiilor lexicale. Această selecție și omogenizare se putea produce în mod natural, adică fără o viziune anumită, în mod conștient sau inconștient, dar fără un efort al voinței legiuitoare. Acestea s-ar fi produs uneori în mod oarecum necesar, dar spontan, prin frecvență, cuvintele sau formele întrebuințate de cărturarii mai activi sau mai apreciați devenind apoi obișnuite pentru întreaga colectivitate. Foarte adesea ar fi funcționat însă și întîmplarea, o anumită formă sau un anumit element lexical devenind uzuale numai prin faptul că primul învățat sau primii învățați care le-au folosit au avut o anumită orientare sau o autoritate culturală dintr-un anumit moment le-a preferat. Fără a neglija rolul factorului natural în aspectele amintite, în cazul limbii literare trebuia să prevaleze activitatea voluntară de dirijare și normare a limbii.

În schimbarea limbii, voința se evidențiază prin autoritate. O formă a autorității o reprezintă prestigiul și se manifestă prin forța de atracție pe care un anumit aspect lingvistic o poate avea asupra unei comunități și este reprezentată în maniera cea mai concludentă de imitarea vorbirii centrului cultural, economic sau politic. Dar acest tip de autoritate se exercită și ca influență a unei limbi superioare din punctul de vedere al posibilităților de expresie asupra altei limbi. În cazul influenței simultane a mai multor limbi străine, acest prestigiu al unei anumite limbi va face ca influența ei să prevaleze în mod obiectiv și conștient. O altă formă a autorității se concretizează în activitatea de normare a limbii, de selectare a mijloacelor în conformitate cu un anumit scop, de regularizare și ordonare pe baza unor anumite principii.

2.2. În perspectiva celor afirmate mai sus, se poate motiva teoretic și practic faptul că influența cea mai importantă și factorul omogenizator din compartimentul împrumuturilor neologice ale limbii noastre de cultură au fost reprezentate de limba latină. Deși începînd cu secolul al XVII-lea o serie de învățați români vin în contact cu latina, mai ales în școlile poloneze, cel care poate fi considerat că a făcut pentru prima dată împrumuturi din limba latină savantă este Dimitrie Cantemir. Limba latină, ca limbă de cultură pentru cea mai mare parte a Europei, a influențat într-o oarecare măsură și limbile popoarelor necatolice din estul continentului. Limba noastră a suferit atunci această influență prin rezonanță, iar cronicarii și Cantemir, deși au preluat cuvinte din latină și au discutat problema originii latine a limbii române, se mențin încă în acest climat. Abia Școala latinistă, începînd cu primele manifestări ale Școlii ardelene, a conștientizat necesitatea modernizării limbii noastre prin împrumuturi din limba-mamă. La fel stau lucrurile în cazul raporturilor cu limbile romanice moderne. Ca reprezentante ale unor mari culturi, franceza, italiana și spaniola exercitau o influență considerabilă asupra celorlalte limbi ale Europei. Dar această influență nu putea deveni hotărîtoare pentru limba română pînă cînd n-a existat atitudinea intenționată și statornică de orientare spre limbile surori, atitudine forjată, în primul rînd, tot pe ideologia latinistă.

Preferarea modelului latin a fost un fenomen cu largă extensiune nu numai la învățații transilvăneni (adesea profesori la școlile din Principate), ci și la cărturarii moldoveni și munteni, astfel încît, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, majoritatea oamenilor de cultură români considerau că, pentru a deveni o limbă de cultură modernă, româna trebuia să se îmbogățească în mod firesc prin împrumuturi de la „maica limbii noastre". Dar,

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

chiar dacă influența latină s-a exercitat pe un front ce depășea Școala latinistă, trebuie admis că latiniștii au avut rolul principal în impunerea unui curent neologistic pe baza căruia s-a creat o tendință interioară a limbii noastre culte, manifestată uneori inconștient sau de pe poziții nelatiniste, în orientarea spre latină, în verificarea prin latină și în asigurarea pe aceleași principii a omogenizării limbii. Că latinismul nu a fost un curent nefiresc o dovedește situația din celelalte limbi de cultură romanice, care au cunoscut în existența lor, în mai multe rînduri, orientări latiniste cu importante consecințe asupra evoluției lor [4].

2.3. Cercetarea realităților duce la concluzia preeminenței cuantumului elementelor de origine latină din limba cultă românească în comparație cu oricare altă influență. Fenomenul se relevă prin adaptarea în spirit latinizant a formelor venite din alte limbi, prin eliminarea celei mai mari părți a elementelor lexicale care nu corespundeau unor cuvinte similare latinești și prin introducerea ca atare, mai ales în terminologiile științelor și filosofiei, a numeroase cuvinte din latină.

O formă a selecției a avut ca punct de sprijin cuvintele moștenite din latină (precum *lege*, *lat*, *lung*, *minte*, *parte*, *timp*, *undă* etc.), care au favorizat preferința pentru împrumuturi apropiate formal, acestea fiind integrate deseori în vechile familii lexicale [5]. În acest mod, împrumuturile din latină au fost ușor asimilate și au influențat forma împrumuturilor din limbile romanice, eliminînd în același timp cele mai multe dintre elementele divergente.

Cea mai evidentă manifestare a selecției pe baze latine a constituit-o însă înlăturarea variantelor și cuvintelor diferite de materialul oferit de această limbă, atunci cînd în română nu exista un element moștenit care să sugereze o anumită preferință.

Influența grecească s-a exercitat la noi mai ales în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale celui următor, ca urmare a conviețuirii și vecinătății, deci prin contactul direct, cu grecii. Această influență se reduce mult după 1830 și, la jumătatea secolului al XIX-lea, aproape dispare. Dar înrîurirea greacă s-a manifestat și prin școlile în care se preda în această limbă și prin diferitele opere traduse la noi, tot în acel timp, după originale grecești. S-a adăugat apoi orientarea conștientă a cărturarilor români, începînd cu Dimitrie Cantemir și reunind chiar pe unii dintre învățații latiniști (precum Samoil Micu), de a împrumuta termenii științifici și filosofici din această limbă care era „cea mai învățată". Cuvintele pătrunse în româna literară, fie că proveneau din greaca veche, medie sau neogreacă, nu au fost în general păstrate dacă nu corespundeau unor elemente latinești (și romanice) similare. Fenomenul s-a produs chiar în cazul limbajului științific și filosofic, unde greaca se bucura de o unanimă apreciere. Astfel au fost înlocuiți definitiv termeni precum : *dilion* cu *bilion* (<lat. *billion*, fr. *billion*), *ipologhism* cu *calcul* (<lat. *calculus*, fr. *calcule*, it. *calculo*), *legalie* cu *instrument* (<lat. *instrumentum*,

[4] Vezi pentru aceasta Walter von Wartburg, *Evolution et structure de la langue française*, Francke, Berne, 1958, p. 71, 108—109,136—139, 231 ; Giacomo Devoto, *Profilo di storia linguistica italiana*, La Nuova Italia, Firenze, 1953, p. 77—78, 81, 101—102, 132.

[5] Ion Heliade-Rădulescu specifica chiar că trebuie încurajate împrumuturile care pot îmbogăți familiile unor vechi cuvinte de origine latină (vezi „Curierul românesc", IV, 1832, p. 342).

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

fr. *instrument*), *nisus* cu *insulă* (<lat. *insula*), *simperasm(ă)* cu *concluzie* (<lat. *conclusio, -onis*, fr. *conclusion*). Cînd influența grecească a cooperat cu cea latină (și romanică), termenii științifici și filosofici au fost conservați însă de limba literară actuală.

2.4. Rolul latinei în selecția lexicală atît în ce privește variantele, cît și în cazul cuvintelor, s-a manifestat și în cazul influențelor romanice. Franceza, care a avut un rol atît de mare în modernizarea limbii române, a fost din acest punct de vedere intens confruntată cu latina, fapt care a făcut ca unele dintre împrumuturile de aici să fie sporadice și neviabile: *orietă* (<fr. *oreillette*) pentru *auriculă* (<lat. *auricula*; cf. și fr. *auricule*), *feconda* (<fr. *féconder*) pentru *fecunda* (<lat. *fecundare*), *germ* (<fr. *germe*) pentru *germen(e)* (<lat. *germen, -inis*), *latitudă* (<fr. *latitude*) pentru *latitudine* (<lat. *latitudo, -inis*; cf. și it. *latitudine*), *longitudă* (<fr. *longitude*) pentru *longitudine* (<lat. *longitudo, -inis*; cf. și it. *longitudine*), *objet* (fr. *objet*) pentru *obiect* (<lat. *obiectum*), *rezon* (<fr. *raison*) pentru *rațiune* (<lat. *ratio, -onis*), *rezonament* (<fr. *raisonnement*) pentru *raționament* (<lat. *rationamentum*), *etamin* (<fr. *étamin*) pentru *stamină* (<lat. *stamen, -inis*) etc. Într-un număr foarte mare de cazuri însă, influența franceză s-a întîlnit cu cea latină și a colaborat la înlăturarea din limba literară a unor elemente lexicale de alte origini (în special de origine greacă): *antidot* (<lat. *antidotum*, fr. *antidote*) a eliminat pe *antifarmac* (<ngr. αντιφάρμακον), *constelație* (<lat. *constellatio*, fr. *constellation*) a înlăturat pe *asterism* (<ngr. αστερισμός), *distanță* (<lat. *distantia*, fr. *distance*) a scos din uz pe *diastimă* (<ngr. διάστημα) etc.

O altă limbă romanică cu rol important în procesul de modernizare a limbii române literare a fost italiana. Împrumuturile din limba italiană, supuse aceleiași confruntări cu latina, nu s-au fixat în limba noastră cînd nu concordau corespondentelor latinești: *astral* (<it. *astrale*), *speriment* (<it. *sperimento*), *strument* (<it. *strumento*), *oget* (<it. *oggètto*), *ragionament* (<it. *ragionamento*), *soget* (<it. *soggetto*) etc. nu au putut rămîne datorită corespunzătoarelor *abstract* (<lat. *abstractus*), *experiment* (<lat. *experimentum*), *instrument* (<lat. *instrumentum*, fr. *instrument*), *obiect*, *raționament*, *subiect* (<lat. *subiectum*) etc. Cînd italiana a colaborat cu latina, a putut participa la eliminarea unor cuvinte sau forme introduse din alte limbi: *antimon* (<germ. *Antimon*, fr. *antimoine*) a fost eliminat de *antimoniu* (<lat. *antimoniu*, it. *antimonio*), *jambă* (<fr. *jambe*) a fost înlăturat de *gambă* (<lat. *gamba*, it. *gamba*) etc. De fapt, rolul limbii italiene a fost sub acest aspect foarte important, mai ales în stabilirea aspectului fonetic al neologismelor.

Aceeași selecție pe bază latină a funcționat și în cazul împrumuturilor din limba germană: *dividirui* (<germ. *dividieren*), *reduțirui* (<germ. *reduzieren*), *vert* (<germ. *Wert*) etc. au fost efemere și sporadice, deoarece le-au concurat *divide* (<lat. *dividere*), *reduce* (<lat. *reducere*), *valoare* (<lat. *valor, -oris*, it. *valore*, fr. *valeur*) etc. Alături de latină însă, germana a putut contribui la fixarea unor cuvinte și forme în limba noastră: *coral* (<lat. *coralium*, germ. *Koralle*), *exponent* (<lat. *exponens, -ntis*, germ. *Exponent*; *expozant*< fr. *exposant* nu a fost acceptat), *sumă* (<lat. *summa*, germ. *Summe*; *somă*<fr. *somme*, it. *somme* a fost exclus) etc. În limbajul științific și tehnic, influența germană a avut un rol deosebit, fiind însă permanent emendată pe baza datelor oferite de influențele latino-romanice.

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

2.5. Faptul că cele mai multe împrumuturi neologice românești își pot găsi explicația etimologică în limba latină, că atestă în mod evident apropierea de corespondentele latinești, demonstrează că această limbă a avut rolul primordial în modernizarea limbii române. Aceasta nu presupune totuși că nu există și situații în care modelului latinesc i s-a preferat altul, dar aceste situații nu s-au putut institui într-o direcție programatică, de principiu, și nu privesc în general compartimente compacte ale vocabularului neologic românesc.

Modelul latinesc a fost hotărîtor în procesul omogenizării în cadrul familiilor de cuvinte, evitîndu-se dubla articulație în cazul neologismelor. Fenomenul poate fi ilustrat concludent cu familia care are la bază cuvîntul *punct*. Pătruns în limba noastră în mai multe variante (*pont, punt, ponct, punctum*), explicabile prin maghiară, italiană, franceză și latină, neologismul românesc s-a fixat în forma actuală datorită modelului latin, prin înlăturarea obișnuită a terminației specifice acestei limbi (*punct-um*). După *punct*, au fost apoi acomodate alte neologisme, de obicei de proveniență franceză, care, dacă ar fi urmat modelul acestei limbi, ar fi avut un aspect fonetic specific. Dar, fr. *pointer, pointaje, ponctuel, ponctualité, ponctuation, ponction* au devenit la noi *puncta, punctaj, punctual, punctualitate, punctuație, puncție*. Dacă ținem cont că în franceză există și forme ca *punctiforme* (> rom. *punctiform*), se poate observa forța de principiu regularizator a modelului latin în limba noastră, care a dominat toate cele trei forme radicale oferite de franceză. Mai mult, engl. *punching-ball* a devenit la noi *punctbal*, numai printr-o simplă apropiere fonetică, destul de aproximativă de altfel. Familia cuvîntului *punct* a putut fi sprijinită de influența germană (această limbă operează tot cu radicalul *punkt-*), mai ales în domeniile tehnice, dar elementul principal în jurul căruia s-a produs modelarea a fost furnizat de limba latină. De altfel, unii dintre lingviștii români au observat acest fenomen, dar puține sînt observațiile pertinente în acest sens. Sextil Pușcariu, de exemplu (*Limba română*, I, 1940, cap. VI), remarcă uneori că împrumuturile neologice din limba română au suferit în procesul de acomodare rectificări în spiritul modelului latinesc.

2.6. Un rol hotărîtor a avut latina în stabilirea aspectului actual al sufixelor neologice și în general în regularizarea afixelor și terminațiilor.

Terminația latinească *-(t)io, -(t)ionis* explică redările românești în *-(ț)ie* și *-(ț)iune*, iar analogia cu elementele lexicale moștenite i-a făcut pe unii învățați să propună forme în *-(c)iune*. După acest model au fost apoi adaptate neologismele din franceză, italiană și germană (uneori și din engleză), care aveau terminații corespondente. În acest proces, formele cu *-(t)ion*, cu evident model francez, care apar la unii învățați români de după 1830, au fost înlăturate. De altfel, optarea pentru *-(ț)iune* în loc de *-(t)ione* (întîlnit la Petru Maior și Gheorghe Lazăr) este și o acomodare după vechiul *-ciune*.

Tot o întîlnire cu un sufix moștenit s-a produs și în cazul lui *-(i)tate*, care a fost oferit limbii noastre de cazurile oblice latinești. Acest sufix neologic s-a asimilat destul de repede datorită apropierii formale și semantice de *-ătate*. În aceste împrejurări, formele după italiană, în *-ita*, precum *capacita, elasticita, electricita, porosita, proprieta* etc., au dispărut în favoarea celor în

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

-(i)tate. La fel s-a întîmplat și cu izolatele forme în *-itel*, după model german, precum *moralitet* sau *varietet*.

Situația se prezintă asemănător în cazul sufixelor adjectivale, în sensul că formele care deviau de la modelul latinesc au fost înlăturate. De aceea, variante precum *parțiel* (<fr. *partiel*), *reel* (<fr. *réel*), *virtuel* (<fr. *virtuel*) etc., care se depărtau de modelul latinescului *-alis*, nu au fost selectate în limba literară. La fel de inoportune erau forme ca *nobl(u)*, *rezonabl*, *venerabl(u)* sau *corosif*, care nu corespundeau redării sufixelor latinești *-bilis* și *-ivus*. Urmarea modelului francez ar fi creat și alt inconvenient: în limba noastră, care se caracterizează, așa cum s-a remarcat, printr-o mare tendință de omogenizare în cadrul familiilor lexicale, ar fi fost nefirească alternanța fonetică între redarea sufixului în cazul adjectivului și în cazul derivatului substantival (cf. fr. *sensuel — sensualité*, *sensible — sensibilité* etc.). Așadar, modelul latin (la care se poate adăuga în unele cazuri și cel italian) a avut și din acest punct de vedere o motivare suficientă pentru a putea deveni preponderent. De remarcat că și sufixele neologice compuse de tipul *-icesc*, *-alnic*, *-alesc*, *-alicesc*, *-arnic* etc. au fost evitate și au căzut în desuetudine tot o dată cu accentuarea influenței latinești asupra limbii noastre.

Situații ca cele amintite mai sus sînt numeroase. Se mai poate menționa neacceptarea unor forme ca *alveoler*, *cilier*, *coroler* etc. unde fr. *-aire* nu era asimilat lat. *-arius*, *-arium*. La fel în cazul verbelor: *modifia*, *ramifia* etc., care urmează modelul francez, nu s-au putut fixa în limba noastră decît urmînd forma latină în *-ficare*. Tot modelul latin a prevalat și în cazul altor sufixe și terminații neologice, fenomenul extinzîndu-se și în cazul elementelor lexicale care nu aveau corespondent latinesc sau care nu fuseseră comparate cu latina de învățații români. Se poate chiar spune că în domeniul afixelor neologice nu există nici un element divergent față de modelul latinesc.

3. *Urmarea grafiei în pronunție*

3.1. Cercetările asupra limbii române literare moderne au relevat, în repetate rînduri, faptul că, pînă pe la 1870—1880, dar mai ales la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor, existau foarte multe cuvinte, pătrunse din limbile moderne (neogreacă, germană, franceză, italiană), care aveau alt aspect decît cel fixat în limba actuală. De obicei, aceste împrumuturi trădau în mod evident limba din care proveneau, iar lucrările de lexicologie și lexicografie pot preciza ușor și cu certitudine etimologia lor. Pentru explicarea acestor cazuri, s-a vorbit de forme neadaptate suficient la limba noastră, fiindcă nu existau încă principii operante general-admise care să funcționeze ca îndrumar pentru adaptarea împrumuturilor neologice din diferite limbi. Dar, chiar dacă unele dintre aceste principii deveniseră prin uz norme cvasigeneralizate pe la 1830, ele au fost totuși modificate curînd, după 1840—1850, în favoarea altora, acceptate apoi de limba de cultură actuală.

Ezitările în încadrarea unor împrumuturi s-au menținut și după 1880, dar numai cînd acestea proveneau din anumite limbi. În cazul limbii franceze însă, din care ne-au venit un număr foarte mare de neologisme, asemenea ezitări aproape au dispărut spre sfîrșitul secolului trecut. Situația se explică în primul rînd prin orientarea latinistă, care a impus mereu compararea cu originalele latinești, și prin introducerea alfabetului latin, o consecință importantă a manifestării aceleiași orientări. Forma împrumuturilor neologice a fost recti-

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

ficată în procesul adaptării la limba română potrivit corespondentului latinesc, care oferea fonetismele cel mai ușor adaptabile.

Cît privește rolul alfabetului latin în acest proces, nu s-a oferit încă o explicație care să rezulte dintr-un specific al românei literare. Într-un studiu laborios, Flora Șuteu [6] evidențiază importanța pe care au avut-o propunerile ortografice etimologizante din secolul trecut în dirijarea pronunțării literare, atribuind, cu argumente suficiente, o importanță deosebită ortografiilor latinizante. Această cercetătoare nu a ajuns însă la constatarea, valabilă pentru limba noastră, că însuși alfabetul latin a devenit o cauză în atribuirea unei anumite forme neologismelor românești.

3.2. Adoptarea pronunției după grafie este un fenomen caracteristic limbilor cu scriere fonetică și, ca atare, este specific și vechii române literare. Existența variantelor literare și lipsa unor foruri și lucrări normative menținea însă atunci și însemnate fluctuații de ortografie și de pronunție. Această obișnuință a urmării scrisului în pronunție s-a manifestat și în epoca modernă și a căpătat noi aspecte o dată cu schimbarea alfabetului.

Introducerea scrierii cu alfabet latin a pus problema dacă cuvintele franceze vor fi rescrise în limba noastră după pronunția uzuală în franceză sau nu ; dacă ar fi fost scrise după pronunția franceză, aspectul grafic din română ar fi fost prea îndepărtat de cel originar — lucru oarecum incomod în cazul scrierii cu același alfabet —, dacă s-ar fi păstrat și scrierea și pronunția, ar fi trebuit adoptate și regulile ortografice franceze, lucru imposibil pentru o limbă cu altă istorie. Scrierea cu chirilice nu a pus asemenea probleme, cuvintele oricum trebuiau rescrise și, ca atare, puteau fi redate în pronunții apropiate celor originare specifice. Situația era asemănătoare cu cea din limbile moderne care utilizează alt alfabet decît cel latin și au o scriere fonetică : rusa, spre exemplu, împrumută cuvinte din franceză sau din engleză rescriindu-le după pronunție. Româna modernă, scrisă în alfabet latin, cînd împrumută cuvinte din limbi cu scriere etimologică în același alfabet, ca engleza, întîmpină mari greutăți, în lipsa unor radicali latinești în cuvinte, la normarea pronunției acestora, deoarece se naște dilema între încercarea de a nu modifica aspectul grafic al cuvintelor (sau de a-l modifica foarte puțin) și de a păstra în același timp pronunția originală. Așadar, alfabetul latin și scrierea fonetică au favorizat în mod necesar apropierea de cuvintele originare latinești în stabilirea pronunției împrumuturilor neologice. Scrierea etimologică, devenită oficială timp de cîteva decenii la sfîrșitul secolului trecut, nu a fost, așa cum se crede de obicei, atît de îndepărtată de cea fonetică și a oferit modele pentru pronunția de mai tîrziu, întrucît favoriza formele primare.

Fenomenul urmării scrierii în pronunție, deși nu acționează în mod absolut, este caracteristic pentru modul de acomodare a cuvintelor de origine franceză în limba română. În cazul celorlalte limbi romanice situația este diferită, întrucît principiul acționează slab pentru împrumuturile din franceză în italiană, spaniolă și portugheză, iar împrumuturile franceze din alte limbi (italiană și spaniolă în primul rînd) atestă de obicei formele (grafice) din aceste limbi fără a exista o tendință de raportare la radicalul latinesc originar. Franceza trebuie de altfel să încadreze împrumuturile în sis-

[6] Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, 1976 (vezi îndeosebi concluziile de la p. 63).

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

temul de scriere etimologică propriu și să le supună totodată regulilor proprii de pronunție (cum ar fi modificarea accentului sau pronunțarea unor vocale sau grupuri vocalice).

3.3. Două par a fi condițiile care au făcut ca alfabetul latin să poată deveni un factor al adaptării după grafie a celor mai multe neologisme de origine franceză. Prima dintre ele este durata scurtă a epocii-salt de la limba literară veche la cea modernă, fapt care a produs confruntarea simultană a unor influențe diverse și necesitatea acută a unei opțiuni, generînd o reflecție constantă asupra fenomenelor. Cealaltă condiție a fost orientarea latinistă care a realizat permanent compararea situațiilor din limba noastră cu latina și le-a orientat spre forme cît mai apropiate celor latinești.

3.4. Primele neologisme de origine franceză au pătruns în română în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și începutul veacului următor. Limba română literară, scrisă cu litere cirilice, putea reda pînă atunci, fără dificultăți deosebite, multitudinea împrumuturilor din slavă și greacă, precum și puținele elemente neologice din italiană și latină. Singura problemă care se punea era încadrarea morfologică și, uneori, acomodarea unor sunete sau grupuri de sunete nespecifice limbii noastre. Împrumuturile din franceză au solicitat de la început o mai intensă preocupare în ce privește adaptarea. Scrierea fonetică a vechii române literare crease o tradiție a aperceperii imaginii grafice ca echivalentă imaginii acustice a rostirii cuvintelor și, ca atare, cuvintele franceze erau de obicei rescrise de români pornind de la pronunția din franceză. Dar această perioadă (1780—1830) se caracterizează și printr-o orientare constantă (atît în Principate, cît și în Transilvania) spre adoptarea unor neologisme din italiană și din latină. Unii dintre cei care introduceau neologisme din franceză le dădeau o formă mai apropiată corespondentelor din italiană sau din latină, realizînd astfel o primă osmoză a influenței franceze cu celelalte influențe latino-romanice. Pînă pe la 1830, așadar, împrumuturile din franceză puteau avea în limba noastră fie o formă apropiată pronunției originare, fie una apropiată corespondentelor din latină sau din italiană. Primul mod de redare este însă preponderent și caracteristic acestei etape. Compararea dintre ceea ce oferea limba franceză cu latina a format încă din acest timp, în cazul unor învățați români, convingerea că scrierea franceză, în special în cazul terminologiilor savante — care suferiseră dese acomodări (grafice) după latină —, este mai conformă cu originalele și, ca atare, trebuie urmărită în mai mare măsură decît pronunția propriu-zisă. În aceste condiții, se întîlnesc situații în care, chiar din acest timp, împrumuturile din franceză au căpătat formele actuale. Dar cei mai mulți cărturari de atunci și de după aceea (pînă spre 1860—1870) au dat neologismelor de sorginte franceză forme care urmăreau pronunția originară. Fenomenul s-a prelungit apoi la nivelul publicului semidoct pînă la începutul secolului nostru și a fost satirizat de unii dintre marii noștri scriitori, precum Vasile Alecsandri și Ion Luca Caragiale.

3.5. După 1830, cînd propunerile de înlocuire a vechiului alfabet încep să fie puse în practică, problema redării neologismelor de proveniență franceză se rezolvă tot mai mult în favoarea urmării grafiei, dar situațiile ambigui se mai mențin, uneori chiar pînă la 1880, cînd confruntarea cu latina și redarea după acest model a devenit aproape exclusivă. În acest moment se poate spune că alfabetul latin a devenit unul dintre suporturile redării după grafie a

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

împrumuturilor franceze din limba română. De altfel, intelectualii români de atunci nutreau efectiv convingerea că alfabetul latin va îndeplini misiunea de mediator între națiunea română și națiunile surori din Europa [7].

Românii din toate provinciile au fost intens preocupați în secolul al XIX-lea de sistemul de scriere pe care urmau să-l adopte[8], ajungînd la consensul renunțării la vechiul alfabet și la adoptarea celui latin. Modalitatea scrierii cu acest alfabet a constituit însă un larg cîmp de dispute, deznodămîntul fiind adoptarea scrierii fonetice, statuată în forma actuală prin reforma din 1904. Pe de altă parte, ortografiile etimologizante au oferit forme mai apropiate de originale și, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, au produs modificarea structurii fonetice a multor neologisme, facilitînd atît încadrarea în limba română, cît și apropierea de limba latină.

3.6. Situația prezentată mai sus poate fi argumentată faptic prin menționarea modului de redare a împrumuturilor de origine franceză în diferite perioade ale modernizării limbii române. Pînă la mijlocul secolului trecut, mulți învățați foloseau cuvinte de sorginte franceză în forme apropiate pronunției din această limbă. Fenomenul apare frecvent în redarea grupurilor *en (em)* și *in (im)* : *dantist* (<fr. *dentiste*), *dantiție* (<fr. *dentition*), *engener* și *enginer* (<fr. *ingénieur*), *enstenct* (<fr. *instinct*), *entern* (<fr. *interne*), *extanzie* (<fr. *extension*), *lengual* (<fr. *lingual*), *prenlip* (<fr. *principe*), *sansibilitate* (<fr. *sensibilité*), *santiment* (<fr. *sentiment*), *semplu* (< fr. *simple*), *septantrional* (<fr. *septentrional*), *tamporal* (<fr. *temporel*) etc. Forma acestor împrumuturi a fost apoi rectificată în funcție de corespondentele latinești și italiene dar, mai ales, după grafia din franceză. Uneori însă, în cazul lui *an*, corectura s-a făcut și atunci cînd grafia franceză corespundea pronunției, dar cînd corespondentul latin avea o formă cu *en* : *asistant* (<fr. *assistant*) a devenit *asistent*, deoarece latina avea *assistens*, *-ntis* (cf. și it. *assistènte*, germ. *Assistent*), *consistanță* (<fr. *consistance*) a devenit *consistență* după lat. *consistentia* (cf. it. *consistènza*) etc. Asemenea situații au favorizat preferința pentru forme cu *en* chiar cînd toate sursele etimologice ofereau forme cu *an* : *abundent* a fost preferat lui *abondant* și *abundant*, care porneau de la fr. *abondant*, lat. *abundans*, *-ntis*, it. *abondante*, *abundență* a înlocuit pe *abondanță* din fr. *abondance*, lat. *abundantia*, it. *abondanza*.

Fenomenul nazalizării din franceză a favorizat la noi redarea cu *în* sau cu *îm* a cuvintelor care se scriau în această limbă cu *in(im)*, *en* (*em*), *an* (*am*), precum : *întitula* (<fr. *intituler*), *împerat* (<fr. *tempéré*) etc. Dar dacă astfel de forme au fost curînd corectate, situația nu a rămas fără urmări, îndeosebi atunci cînd cuvintele începeau cu grupurile respective ; de aceea, fr. *inclination* a devenit în română *înclinație*, spre exemplu.

Cu o destul de mare frecvență apar pînă pe la 1860 redările prin *se*, *si* ale grupurilor *ce*, *ci* din ortografia franceză, urmîndu-se pronunția din această limbă : *electrisitate* (<fr. *électricité*), *santilitru* (<fr. *centilitre*), *san-*

[7] Vezi Flora Șuteu, *op. cit.*, p. 49.

[8] Helmuth Frisch, *Beiträge zu den Beziehungen zwischen der europäischen und der rumänischen Linguistik*, Bochum — București, 1983, p. 103—104, crede că această problemă a fost în mod exagerat proiectată ca una dintre principalele preocupări culturale. Poate că pentru alte culturi chestiunea s-ar putea prezenta astfel, nu este însă cazul culturii române.

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

timetru (<fr. *centimètre*) [9], *sinic* (<fr. *cynique*), *stoisian* (<fr. *stoïcien*) etc. Asemenea forme au dispărut însă din limba literară, ortoepia şi ortografia românească urmînd scrierea franceză şi modelele latino-italiene. Potrivit pronunţiei din franceză, şi grupurile *ge, gi* erau redate curent prin *je, ji* : *contajios* (<fr. *contagieux*), *enerjie* (<fr. *énergie*), *jenie* şi *jeniu* (<fr. *génie*), *lojică* (<fr. *logique*), *omojeneitate* (<fr. *homojenéité*) etc. Corectura s-a produs şi în acest caz. Doar în silabă finală, sub accent, fr. *-age* a fost admis în forma *-aj* prin înlăturarea formelor în *-agiu*, în vreme ce fr. *-ège*, redat iniţial prin *-ej*, a fost înlocuit prin *-egiu* [10], chiar dacă în limba noastră existau cuvinte precum *prilej, gîtlej* etc. cu această terminaţie.

În general, a fost extinsă la început redarea grupului de grafeme *ch* din franceză prin *ş* : *anarşie* (<fr. *anarchie*), *arşitect* (<fr. *architecte*), *monarşie* (<fr. *monarchie*), *şemie* (<fr. *chemie*), *traşe* „trahee" (<fr. *trachée*) etc. Cele mai multe dintre cuvintele care suferiseră un asemenea tratament au fost însă ulterior modificate în favoarea formei oferite de grafie, deşi limba noastră are şi astăzi un număr apreciabil de elemente lexicale provenite din franceză cu redarea grupului *ch* prin *ş* : *manşon* (<fr. *manchon*), *paraşută* (<fr. *parachute*), *reşou* (<fr. *réchaud*) etc. Foarte adesea, asemenea redări au fost favorizate şi de influenţa germană care prezenta aceeaşi ortoepie : *manşetă* (<fr. *manchette*, germ. *Manschette*), *maşină* (<fr. *machine*, germ. *Maschine*) etc.

O situaţie aparte o prezintă *h* iniţial din franceză, care apare în scris, dar în rostire este mut sau aspirat. În general, în prima jumătate a secolului trecut, cuvintele care începeau cu *h* în franceză primeau la noi, după pronunţia din această limbă, iniţiale vocalice : *ectolitru, elioscop, epatic, exagon, ibrid, idrogen, iperbol(ă), eptagon, ernie* etc. (cf. şi situaţia lui *h* intervocalic în vechea variantă *compreensie*). Ulterior, cuvintele care făceau parte din vocabularul ştiinţific au primit în grafie şi în pronunţie un *h* iniţial, aşa cum indica grafia franceză şi formele latineşti, în vreme ce multe elemente lexicale intrate în fondul comun au păstrat redarea vocalică (*igienă, omogen, omolog, orizont* etc.).

O altă situaţie este oferită de unele consoane finale (în primul rînd *-t*), care în rostirea franceză nu se pronunţă. La început, învăţaţii români au folosit forme precum *resor* (<fr. *ressort*), *nean* (<fr. *néant*), pentru ca apoi, după ce principiul urmării grafiei a fost instituit, acestea să devină *resort, neant*, chiar dacă nu aveau un corespondent latin.

Cum s-a putut remarca din cele menţionate, preferinţa pentru grafie în defavoarea pronunţiei în cazul împrumuturilor din franceză este un fenomen caracteristic pentru limba literară actuală, contribuind, alături de alte procese lingvistice, la omogenizarea pe bază latină a compartimentului neologic al limbii române. Dar acest principiu nu a acţionat în mod absolut, în sensul că nu toate împrumuturile din franceză au suferit un asemenea tratament. Astfel, dacă redarea prin *e* a grupului de grafeme *ai* a fost modificată în cazuri precum *contrer, coroler, lomber* etc., alte elemente lexicale s-au păstrat în această redare (care uneori concorda modelului latino-italian) : *migrenă* (<fr. *migraine*), *teren* (<fr. *terrain* ; cf. lat. *terrenum*, it. *terréno* ; dar, ca un reflex

[9] În limba populară, *santim(ă)* (<fr. *centime*) circulă pînă în vremea noastră, cum, de altfel, se întîmplă şi cu menţionata formă *dantist*.

[10] Vezi pentru aceasta şi Iorgu Iordan, *Sufixe româneşti de origine recentă*, în BIFR, VI, 1939, p. 56–58.

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

al acomodării obișnuite a grupului *ai* prin *a*, s-a propus și varianta *teran*). Tot o urmare a pronunției este și actualul *desen* (<fr. *dessin*), care a influențat apoi acomodarea celorlalte cuvinte din familie : *desena, desenator* etc.

Grupul de grafeme *oi* din scrierea franceză a fost redat prin *oa* în cazul *exploata* (<fr. *exploiter*), *exploatație, exploatațiune* (<fr. *exploitation*). La fel, *lavoar* (<fr. *lavoir*) a fost acceptat de limba literară în această formă, în vreme ce vechiul *rezervoar* (fr. *réservoir*) a devenit *rezervor*, iar *memoar* și *memoare* (<fr. *mémoire*) au fost înlocuite de *memorie*. De fapt, fr. *-(t)oir* a fost în general asimilat lui *-(t)eur* și redat conform lat. *-(t)or(ius)*. Cu toate excepțiile semnalate, principiul urmării grafiei franceze în pronunția românească a acționat și pentru grupul *oi*, cum o dovedește actualul *convoi* (<fr. *convoi*) [11].

3.7. Faptele demonstrează că influența limbii franceze asupra limbii române se deosebește de cea exercitată asupra altor limbi nu numai prin numărul mare de elemente lexicale furnizate, ci și prin tratamentul aplicat acestora în procesul de încadrare. Dacă, înainte de introducerea alfabetului latin, unele cuvinte de proveniență franceză erau acomodate după latină și italiană, aceasta nu distanța prea mult limba românească de alte limbi literare europene în care se întîlnesc împrumuturi cu origine multiplă. Introducerea alfabetului latin a transformat însă această posibilitate într-un principiu activ, care (deși admite și încadrări după pronunția franceză) normează scrierea și rostirea neologismelor de sorginte franceză potrivit grafiei din această limbă. Cîteva exemple pot evidenția acest lucru : fr. *ascenseur* a devenit în română *ascensor*, iar în neogreacă ασανσέρ, fr. *collier* a devenit în română *colier*, în neogreacă κολιέ și în rusă колье, fr. *restaurant*, a devenit în română *restaurant*, în neogreacă ρεστωράν și în rusă ресторáн etc. Într-o limbă modernă scrisă cu alfabet latin, ca poloneza, dar unde principiul urmării grafiei nu funcționează, se vor întîlni neologisme de origine franceză precum *kolia* „colier" sau *dyližans* (citit *dilijáns*), după fr. *diligence*, dar în română *diligență* (cu *-ence*, adaptat după modelul *esență*).

3.8. Așa cum s-a menționat mai sus, influența franceză asupra limbii române a cunoscut două etape. Prima cuprinde ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea și are o amploare aproximativ egală cu influența exercitată asupra altor limbi europene. Acum elementele lexicale împrumutate din franceză urmează în cea mai mare parte pronunția din această limbă și se îndepărtează astfel fonetic de corespondentele latinești originare. Etapa care-i succede se caracterizează printr-o deosebită amplificare a influenței franceze asupra limbii și culturii românilor, de data aceasta elementele lexicale de origine franceză suferind, în marea lor majoritate, tratamentul adaptării după grafie. Acest tip de adaptare a putut fi extins și la unele împrumuturi din alte limbi cu scriere etimologică, cum ar fi engleza. Problema apare însă aici în mod diferit, căci elementele lexicale specifice acestei limbi nu mai pot fi comparate cu echivalente latinești sau italiene. De aceea, există pînă în vremea noastră o dificultate evidentă în acomodarea unor astfel de împrumuturi. Este semnificativă totuși situația cuvîntului

[11] Asupra etimologiei acestui cuvînt, vezi Th. Hristea, *Contribuții la studiul etimologic al neologismelor românești*, în LR, XXII, 1973, p. 11 (la p. 12, autorul consideră că neologismele românești reproduc grafia din franceză fiindcă ne-au venit pe cale scrisă !).

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)

fotbal, care, deși cunoaște varianta *futbol* corespunzătoare engl. *football* și deși franceza urmează pronunția originară, este folosit la noi în mod obișnuit într-o formă care urmează grafia din engleză și franceză (cf. rus. футбо́л și neogrec. φούτμπωλ).

Supraapreciată adesea, influența franceză asupra limbii române s-a manifestat mai pronunțat în anumite sectoare cultural-lingvistice (cum ar fi limba literaturii). Orientarea latinistă și ortografiile etimologizante (persistente pînă spre 1900) au generat în faza creșterii aportului acestei limbi, de după 1860, perspectiva acomodării după modelul latin, care crease deja o tradiție. De aceea, de adevărata influență franceză, cea viabilă, se poate vorbi abia începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd se au în vedere corespondentele latine și cînd se instituie principiul adaptării neologismelor de origine franceză potrivit grafiei.

PHÉNOMÈNES PROPRES AU PROCESSUS DE MODERNISATION DE LA LANGUE ROUMAINE LITTÉRAIRE

RÉSUMÉ

Le processus compliqué de formation de la langue roumaine littéraire moderne a été marqué par la manifestation, sporadique ou constante, de phénomènes à spécificité plus ou moins accentuée. Parmi ces phénomènes, il y a quelques-uns qui se distinguent par leur étroit interdépendance (due à causes communes) et par la constance avec laquelle ils ne cessent d'agir : 1) l'acceptation de la double articulation ; 2) la sélection lexicale à base latine ; e) le respect de la graphie dans la prononciation.

L'acception de la double articulation représente le trait par lequel la langue roumaine littéraire a gardé, dans presque tous les cas, une différence de radical entre les mots hérités du latin et ceux empruntés, en tant que néologismes, durant la période de modernisation ; ces derniers appartenaient à la même famille (avaient le même radicale) que les mots que le roumain a transformés le long de son évolution historique. La modernisation de la langue roumaine, comprise, en premier lieu, comme un extraordinaire enrichissement lexical, a été réalisée sous l'influence (simultanée ou successive) de plusieurs langues classiques et modernes. Il y a eu, comme une conséquence presque générale de ce fait, plusieurs formes et variantes du même mot ou bien plusieurs mots ont servi à rendre la même notion. C'est *la sélection lexicale à base latine* qui a déterminé le processus d'homogénéisation du lexique néologique roumain et cela dans un laps de temps relativement court.

L'influence française, qui a duré longtemps et a eu des conséquences importantes sur la langue roumaine, a été soumise au même processus de sélection, le phénomène devenant évident et se généralisant presque avec l'adoption de l'alphabet latin. Vu que la graphie du français comparée à son ortographe était plus proche du modèle latin et malgré le fait que beaucoup de Roumains parlaient français, les emprunts néologiques à cette langue ont été adoptés en *respectant la graphie dans la prononciation* ; le roumain se differencie, sur ce point, des autres langues ayant subi l'influence française.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu, nr. 2

BDD-A1372 © 1986-1987 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:54:57 UTC)